

győződése, ami minden írói kifejezésnek, minden formáló ihletnek legerősebb rugója: hogy tudniillik összefüggő elképzeléssel, koherens látomással rendelkezik a világról.

Az elméleti kérdések tisztázatlansága mellett a kortárs magyar irodalom helyzetét Szlovákiában az is bonyolítja, hogy 1989-ben nem került sor az előző negyven év irodalmi korszakának tárgyilagos értékelésére.

Az irodalomkritika jelenlegi állapotát a szórványszerűség és értékhierarchia folyamatos zavara jellemzi. A fiatal kritikusok közül egyedül Németh Zoltán foglalkozik rendszeresen a kisebbségi magyar irodalom kérdésével.

A kilencvenes évek elején a fiatal Győry Attila és Z. Németh István költői és prózaírói munkái emelhetők ki, továbbá az *Irodalmi Szemlében* és a *Nyugtalan Indák* (1993) című antológiában publikáló Boleman László és Csehy Zoltán versei, valamint Fábíán Nóra groteszk és abszurd novellái, N. Tóth Anikó balladisztikus meséi arattak megérdemelt elismerést. Egy másik 1993-as antológia, a *Kapufa a Parnasszuson* figyelemre méltó tehetőségei: Juhász Katalin, Polgár Anikó, Pénzes Timea, Öllös Edit és Kozsár Zsuzsanna. Mizsér Attila versei (*Hab nélkül*, 2000) elsősorban az új költői megoldások iránti sokoldalú érzékenységükkel lehetnek a szlovákiai magyar irodalom számára biztatóak.

Tanulmánya végén Fónod Zoltán – szembesülve azokkal az ellentmondásokkal, melyek az utóbbi években megosztják és szakértáborokba kényszerítik az írókat – a szlovákiai magyar kultúra és szellemiség egységére apellálva, önmérsékletet sürgetve az összefogás értelmére és elkerülhetetlenségére hívja fel a figyelmet.

Cholnoky Olga

„...érdekeltek bölcs kínjaid, megismerés!”

*Balázs Imre József: Vázlat az erdélyi magyar költészetéről (1818–2000), =
Korunk, 3. folyam 2001. 11. sz. 3–8. p.*

A tanulmány a kolozsvári Kalota Könyvkiadónál megjelenő erdélyi magyar költészeti antológia előszava. Újdonsága, hogy az eddigi, hasonló antológiák fehér foltjaira felfigyelve másféle színárnyalatokra, hangsúlyokra, az életművek új kontextusaira hívja fel a figyelmet.

A legtöbb, szigorúbban válogatott erdélyi magyar költészeti antológiában például egyetlen költő sem szerepel az 1893-ban született Bartalis János és az 1906-ban született Horváth Imre között. Pedig az erdélyi magyar költészet az első világháború után nem a semmiből tűnik elő. Azok a költők – Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor –, akik 1918 után jellegzetes figurákká váltak, már a század első évtizedében is jelentős verseket írtak. Lehetne itt Ady és elődei erdélyiségéről is beszélni. Az 1920-as évektől kezdve a költők, a körülmények által kényszerítve, erőteljesebben figyelnek egymásra, és kialakul egy sajátos, allegorikus költői szótár, amely egyfajta értelmezést kínál a Trianon utáni értelmiségi helyzetre.

Ezzel párhuzamosan azonban megindul az a költészeti széttartás, amely minden „nemzedéki-helyzeti csomópont után” szükségszerűen bekövetkezik. Tompa László borongós hangulatait, magányérzéseit olykor örömelemények tudatos megélésével teszi próbára. Áprily Lajos sodró lendületű ritmusokkal kísérletezik. Reményik Sándor erős morális töltetű verseit pedig olyan költemények övezik, amelyek a szerepnek az énről való leválasztását konstatálják. Bartalis János pedig az 1910-es évek avantgárd lendületét panteisztikus vitalizmussá alakítja.

Az irodalomtörténet számára rejtettebben maradó költészeti vonal ebben az időben Ady Endre versvilágát sokoldalúan értelmezi tovább. Olosz Lajos a századforduló szecessziós költészeti hagyományait folytatja kontemplatív szabad verseiben. Berde Mária démoni, irracionális érzékenysége a Komjáthy Jenő, Czöbel Minka, Ignótus vagy Kaffka Margit költészetével rokon. Az az avantgárd kirajzás, amely az 1910-es évek végétől az 1920-as évek második feléig érvényesül az erdélyi irodalomban, ekkor még kevésbé ismert, de elsősorban az expresszionizmus és a Kassák-féle aktivizmus nyelvi megoldásaira épült. Felismerve a költészeti hagyomány konvencionális közmegegyezéses jellegét a radikális megújítást kísérte meg, bizonyos esetekben a társadalmat radikálisan megújítani kívánó ideológiákhoz kötődve. A kommunista csoportok művészi eszménye azonban egyre inkább tematikus jellegűvé vált, és kizárólag a nyílt osztályharcos töltetet hordozó szövegeket kezdték értékelni. Ezért a harmincas évektől kezdve egyre inkább háttérbe szorult Erdélyben az avantgárd poétika. Az avantgárd erdélyi fórumai, a *Napkelet*, *Genius*, *Új Genius*, *Periszkop* rövid fennállásuk alatt rendkívül szoros kapcsolatot tartottak fenn a nyugati országokkal és Magyarországgal. A legjelentősebb avantgárd költők, a Becski testvérek, Szentimrei Jenő, Reiter Róbert ebben az időben még egy kötet összeállításáig sem jutottak el, verseik folyóiratok és antológiák lapjain szétszórva rejtőzködtek, holott Adytól örökölt képi logikájuk, asszociatív mondatfűzésük később a hatvanas évek neoavantgárd költőinél – Szilágyi Domokos, Szöcs Géza, Cselényi Béla – visszatér.

Az 1910-es években eszmélkedő fiatalok és az őket követő nemzedékhez tartozó költők, akik a világháborút és a békeszerződéseket még gyerekként élték meg, más okból kerültek az irodalmi köztérbe, mely a kisebbségi helyzetre allegorikus módon reflektált. Rezignált veszteségtudat helyett feszülő tettvágygal lépnek a húszas évekbe; a helikoni csoport második nemzedékéhez tartozó költők már adottságként tekintenek a megváltozott társadalmi körülményekre, és nem annyira a feldolgozás, inkább a költőszerep általános, nyelvi-önkereső problémái foglalkoztatják őket. Dsida Jenő, majd az Erdélybe visszavisszalátogató és az Erdélyi Helikonban gyakran publikáló Jékely Zoltán költészete hozható leginkább kapcsolatba a pesti Nyugat ekkori törekvéseivel. Amikor Jékely a negyvenes években visszatelepedik Kolozsvárra, Szabédi Lászlóval indít Termés néven új folyóiratot. Szabédi a népköltészetből és a régi magyar költészetből vett formák reflektált használata és a társas viszonyok dilemmái iránti fogékonysága révén alkot jelentőset. Később Székely János néhány verse közelít Szabédi versbeszédéhez és problémakezeléséhez. A harmincas években induló költők életműve attól sajátos, hogy a negyvenes-ötvenes években törést szenvedve a szocializmust kezdik támogatni és szinte kizárólagos témaként kezelni. Így a különböző életkorú és habitusú költők versnyelve (Tompai László, Bartalis János, Szemlér Ferenc, Horváth István) nagyfokú uniformizálódáson megy keresztül. Csúpan a hatvanas évek második felétől bomlik fel erőteljesen ez az uniformizált költői nyelv, s az akkor fellépő fiatal költőnemzedékkel egy időben az idősebb generáció is (Márki Zoltán, Majtényi Erik, Méliusz József) kezd merészebben kísérletezni. Ezt az időszakot az ismét Magyarországra távozó Jékely Zoltán költészete sínyli meg a legkevésbé. Szabédi László, Székely János és Páskándi Géza tud legkorábban nemet mondani erre az uniformizáló, erős politikai nyomásra érvényesülő irodalomszemléletre.

Székely János versei már az 1940-es években egzisztencialista gondolatmeneteket hordoztak. A versek leginkább a megvilágosodás és a felismertetés retorikája között ingadoznak, szikár, jambikus versnyelven. Az erdélyi magyar költészet felívelő periódusában, 1971-ben Székely János *Ars poetica* című előadásában a versírás lehetetlenségét jelenti be emlékezetes gesztussal. Verset a továbbiakban alig ír, drámában, regényben, filo-

zófiai esszéikben viszont következetesen építi a mítoszok szinkretikusságából ihletődő életművét. Páskándi Géza szintén több műfajban bontakoztatja ki azt az aforisztikus, esszéisztikus szövegvilágot, mely életművének sajátja. Páskándi legérettebb kísérletei az avantgárd poétikákra emlékeztetne, de erőteljes intellektuális kontroll alá helyezi az automatikus írást. A modernség ismeretelméleti érdeklődése jellemzi, akárcsak Székely Jánost, viszont nem a mítoszok őstudását, hanem a nyelv töredezettségét, váratlan kapcsolásait tekinti a megismerés kiindulópontjának.

Ettől kezdve egyre fontosabb szerephez jutnak az erdélyi magyar költészetben a kötet- és cikluskompozíciók, amelyek különböző nyelvi rétegeket hoznak mozgásba. (Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos poétikai kísérletei.) Ugyanakkor ebben az időben, a hatvanas-hetvenes években történik meg az erdélyi magyar költészet első jelentős visszakapcsolódása a magyarországi kontextushoz. Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos költészete viszonyítja magát a Nagy László-i, Juhász Ferenc-i versbeszédhez, ugyanakkor azonban egy tágabb közeget is teremt a hosszú-verseknek. Szilágyi Domokos már a hatvanas évektől kezdve ironikusan viszonyul a saját költő-szerepéhez és a költészeti hagyomány egy részéhez.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján különböző nemzedékek, mintegy egymásra torlódnának versben és prózában egyaránt. A kezdeményezés Szilágyi Domokosé és Lászlóffy Aladaré. Szabad verseik, illetve az avantgárd dikciós és képi világot újratemtő szövegeik az idősebb nemzedéket (Márki Zoltán, Méliusz József) is arra bátorítják, hogy a költéséghez és a versbeszédhez való viszonyuk kevésbé legyen pátoszos. A náluk fiatalabbak, főként Király László, Csiki László és Kenéz Ferenc visszafogottabb, ugyanakkor archetipikusabb nyelven tovább tágitják a kanonikus versnyelv képi és tematikai korlátait. Hervay Gizella groteszk képei és reflektált tömörsége révén hozza létre a Pilinszky- és Nemes Nagy Ágnes-féle versnyelvnek sajátos erdélyi változatát, *Zuhanások* című oratóriumával pedig egy töredékes, teljes mondatszerkezetet felborító szópoétika felé mozdul el. Lászlóffy Aladár és Lászlóffy Csaba verseiben a történeti dimenzió válik hangsúlyossá. Szándékolt anakronizmusokból, hommage-típusú megidézésekből, állandó pespektívaváltásokból építkezik a későbbiekben az erdélyi magyar költészetnek ez a vonulata.

A hetvenes nyolcvanas évekre azok a derékhadhoz tartozó költők, akik nem emigrálnak, egyre gyakrabban választják azt a megszólalási módot, melynek Farkas Árpád és nemzedéktársai, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella a legjelesebb képviselői. Farkas Árpád költő képei egymástól igen távoli jelentésmezőket kapcsolnak össze, erős érzelmi töltettel. Verseinek archetipikus képei és erőteljes retorizáltsága a mi-tudat erősítését szolgálják, és egyben újjáélesztése a két világháború közötti magyar líra allegorikus helyzetértelmezésének.

A kolozsvári filozófust, Bretter Györgyöt mesterüknek tekintő fiatal költők és kritikusok a hetvenes évek második felétől egyaránt elutasítják a kisebbségi-közösségi retorikát, és egy a Szilágyi Domokosénál is radikálisabb, önreflexív neoavantgárd poétikát alkalmaznak, Szócs Géza, Egyed Péter, Cselényi Béla, Sütő István, Balla Zsófia merész kötetkompozíciókban gondolkoznak. Szócs Géza eklektikus-szintetizáló életműve Székely Jánoséhoz hasonlóan a mítosz szinkretizmusát tekinti kiindulópontjának, de őt a mítosz létrejötte és létrehozása érdekli elsősorban. Nem eleve létező archetipusokat használ, hanem a versek egymásra-vonatkozásában hoz létre archetípusszerűen funkcionáló képeket. Cselényi Géza versei happeningszerűen válnak egyszeri történéssé, újszerűsége törekednek, mégis sokkal közelebb állnak a szorosabb értelemben vett neoavantgárd ízléshez. A Szócs Gézánál valamivel idősebb Markó Béla állandó reflexió tárgyává

teszi a különféle beszéd módokat, és egy ideig szabadversekben reflektál az élethelyzetekekre, majd antik versformákban és szonettekben keres köztes helyet a közösségi és az avantgárd beszéd módok között a nyolcvanas évek második felétől. Ebben az időben a több nemzedékre kiterjedő emigráció és az erősödő politikai nyomás miatt kevesebb jelentős költemény születik. Az újhordas-későmodern poétika felé elmozduló Visky András és a karneváli maszk-cserélgetése, klasszikus formakultúrája és önfeledtsége révén újdonságot jelentő Kovács András Ferenc költészete képes jelentősen továbbalkítani az erdélyi magyar költészeti hagyományt.

A kilencvenes évek derekától elhallgató, illetve szerepválsággal küszködő erdélyi magyar költők által hagyott nyelvi vákuumot újabb írói-költői csoportosulások próbálják betölteni. A *Serény Múmiában* és az *Előretolt Helyőrség* című lapban induló költők: Orbán János Dénes, Sántha Attila, Fekete Vince, illetve a tőlük később eltávolodó Kelemen Hunor és László Noémi a populáris szféra felé hirdetnek meg nyitást.

Cholnoky Olga

A két világháború közötti Vilna fehérorosz és litván irodalma

Lap'nskenc, Al'ma: Belaruskaâ il'hoüskaâ litaratura m'Ëvaemaj Vil'ni = Konan, Uladz'imir (galoüny r'ed.): Skarynaznaüstva – Kn'igaznaüstva – Litaraturaznaüstva. M'insk, Belaruskii Kn'igazbor, 2001 (= Belarus'ka – Albaruthenica 20). 275–279. p.

A két világháború között Lengyelországhoz tartozó Vilna (Wilno, Vilnius) kulturális helyzete bonyolult és változatos volt. „Egy olyan zugban élünk, amelyből nagyon hosszú út vezet a nagyvilágba” – panaszkodott a „Belaruskaâ Krynica” című újság 1934-ben. Hasonlóan érzett Czesław Miłosz is, amikor azt írta, hogy „a város be van zárva a határok alkotta zsákba”. Igaz, azt is hozzátette, hogy „1918 és 1939 között sehol másutt nem alakult ki egy ilyen alkotó légkörű, tehetségekkel és energiával teli központ”.

Pedig a politikai helyzet nem kedvezett a litván és a fehérorosz művelődésnek. A lengyel megszállás első komoly következménye az volt, hogy a leghatékosabb litván alkotók csaknem mind még 1919-ben vagy 1920-ban Kovnóba (Kaunas, Kowno), az ideiglenes litván fővárosba távoztak. Hasonló veszteség érte a lengyelországi fehérorosz irodalmat is. A lengyel hatóságok nem támogatták sem a litván, sem a fehérorosz kultúrát. Az otthon maradt litván és fehérorosz értelmiségieknek először is a nemzeti nyelvű sajtóról, iskoláról és kulturális szervezetekről kellett gondoskodniuk. Áldozatos munkájuk eredményeképpen működhetett Vilnában a fehérorosz és a litván gimnázium, a város környéki falvakban pedig több elemi iskola. A fehérorosz nyelvű iskolaügyet a Fehérorosz Iskolaegyesület vette kézbe, amelyet B. Taraškevič vezetett. A litván iskolaüggyel a „Rytas” és a Szent Kázmér Egyesület, valamint a Litván Tanítók Szövetsége foglalkozott. A litván tankönyvek kiadásáról a J. Basanavičius vezette Litván Tudományos Társaság gondoskodott. A két világháború közötti Vilna kulturális életéhez hozzátartozott a Fehérorosz Múzeum, a fehérorosz és a litván diákszövetség, a fehérorosz és a litván színjátszó kör.

A vilnai litván irodalom megalapítója Rapalas Mackonis prózaíró és publicista, aki 1929–1930-ban kiadta „Szürke hősök” című kétrészes regényét, amely a cári idők litván könyvcsempészeinek állított emléket, akik Kelet-Porsországra nyomatott litván nyelvű könyvekkel látták el a litvánokat akkor, amikor Oroszországban (1905 előtt) a la-